

El Dia Internacional del Museu es dedicà enguany a la preservació del patrimoni intangible, un conjunt d'elements dispersos que -en opinió de la UNESCO- és la base de la memòria, és a dir, de la identitat dels pobles. Traduït a l'ecologisme, el patrimoni intangible equival a l'hàbitat que fa possible l'adaptació d'unes espècies concretes a un determinat espai. A les Illes Balears, la Llei de cultura popular i tradicional suposà una passa decisiva per a la recuperació i conservació de la memòria col·lectiva.

Patrimoni intangible, la conservació de la memòria

Sebastià Verd

El passat 18 de maig se celebrà arreu del món el Dia Internacional del Museu. No va ser casualitat que enguany es dedicàs a la preservació del patrimoni intangible. En un temps en què la globalització constitueix una amenaça per a les cultures a causa de l'estandardització, s'imposa recuperar els valors que donen una identitat a tots i cadascun dels pobles de la Terra. En aquest sentit, els museus no poden ser uns espais dedicats únicament als escolars i als turistes, sinó que s'han de convertir en agents actius de la memòria. Segons la UNESCO han de ser espais públics, àgores o punts d'encontre de la societat amb el seu passat. S'ha dit insistentment que "la memòria no pot ser un patrimoni passiu, sinó un valor que s'ha de posar constantment al dia", només així la paraula "museu" deixarà de banda la part pejorativa del seu significat per assolir el paper de protagonista que li pertoca. No debades el valor essencial de la memòria -de la memòria col·lectiva- és la capacitat d'explicar la contemporaneïtat.

En definitiva, des dels organismes culturals internacionals se'ns diu que si la memòria no mira al futur, que si els museus no es projecten cap a demà, res no tindrà sentit. Per això, l'antropologia, l'etnologia, la cultura popular o els estudis sobre el folklore esdevenen eines de coneixement sobre la identitat col·lectiva i, a partir d'aquí, es projecten cap al futur.

La memòria no pot ser un patrimoni passiu, sinó un valor que s'ha de posar constantment al dia

o les peces del valor cultural o econòmic de les quals ningú no dubta, sinó per l'altre patrimoni, el que no és tangible, el que sovint no es pot tocar amb les mans sinó només amb el pensament: costums, formes d'organització so-

cial, coneixements o tècniques industrials, gloses, etc. La relació dels elements que integren aquest patrimoni intangible és tan extensa com la imaginació i, per tant, seria interminable. Per això els museus no poden ser exclusius, s'han d'obrir a l'entorn i donar informació no només d'allò que mostren sinó de l'entorn i del moment històric que feren possible una determinada creació o determinaren una manera de viure.

CANVIAR LES POLÍTIQUES CULTURALS

Aquest fet obliga a rectificar moltes de les polítiques culturals que s'han fet fins ara. En el plànol internacional, la humanitat ha assistit al llarg dels segles que ens han precedit a un fet escandalós, ha vist com moltes societats riques espoliaven els tresors dels territoris pobres, petjades d'un passat que sovint havia romàs ocult fins que arqueòlegs o simples especuladors culturals els varen treure a la llum. Això donà lloc al naixement de grans museus fora del seu context, la qual cosa fa que ara s'hagin d'esforçar a explicar no només les peces sinó la història, les persones i els fets. De la mateixa manera, arreu del món els nous museus també s'adrecen a la preservació global: els valors tangibles -als quals el mercat pot posar preu- al costat dels valors intangibles, protagonistes enguany del Dia Internacional del Museu.

L'objectiu és abastar un camp cada cop major per rescatar tots aquells elements que formen part de la identitat de cada poble. Elements que sovint actuen fora de les lleis dels mercats, però que contribueixen a la cohesió social i que, en conèixer-se i difondre's participen, activament, en la integració cultural i, fins i tot, en la construcció de les noves identitats que es formen a causa dels corrents migratoris que, com en el nostre cas, forcen una evolució que, sense arrels, no suportaria cap tempesta.

LA LLEI DE CULTURA POPULAR I TRADICIONAL

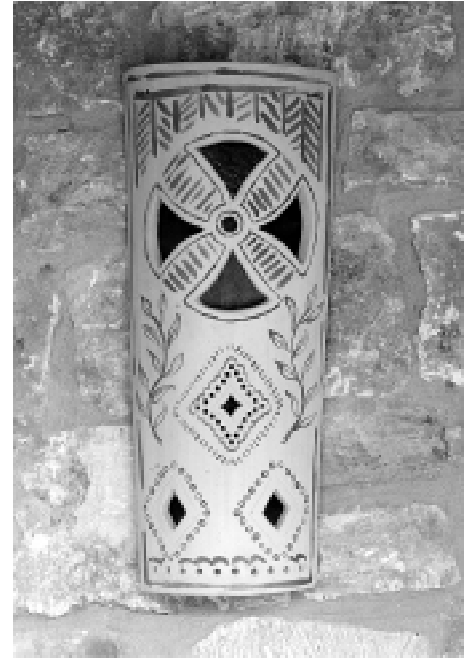
En aquest sentit, en quina situació es troben les Illes Balears? Molts de països tenen un ric patrimoni cultural, herència d'un passat que va fer possible la construcció d'obres mestres de l'arquitectura. D'altres, per contra, gairebé no tenen cap patrimoni monumental, però mantenen vives moltes de tradicions dels avantpassats. Uns i altres tenen quelcom en comú: preserven la memòria o, si més no, una part. En el nostre cas, hom pot dir que gaudim d'un patrimoni històric considerable i d'una tradició cultural pròpia i original en el context de l'Estat espanyol i dels països mediterranis. Però, malgrat això, no hi ha una consciència d'identitat prou forta. Com es diu a l'exposició de motius de la llei balear de cultura popular i tradicional del 2002, que empara el patrimoni intangible, "a través de les múltiples i molt diverses manifestacions, és considerada arreu del món com un dels elements que configuren i que defineixen la personalitat col·lectiva dels pobles". No n'hi ha prou a mostrar monuments o a fer museus on es dipositen joies de tot tipus, sinó que cal mostrar -també- les causes, l'entorn, que han fet possible una determinada creació o, senzillament, una manera de viure. La identitat dels pobles, en definitiva, també "s'expressa -diu l'esmentat text- en manifestacions com la literatura oral, els balls, els jocs, les festes, els costums, la gastronomia, els oficis artesans, les tècniques de treball, els béns mobles, l'arquitectura tradicional, etc.".

DECLARACIÓ DE LA UNESCO

Precisament per això, la UNESCO presentà el 1998 una Declaració d'obres mestres del patrimoni oral i intangible. L'organisme internacional que té cura de totes les cultures volgué subratllar el paper de totes aquestes formes que, en realitat, no tenen més valor que el que els seus protagonistes i el món que els envolta, estan disposats a atorgar-los. Preservar la memòria constitueix, en aquest sentit, un repte de transcendència per al futur, com a lligam entre la història i el present, ja que contribueix a fer possible la cohesió social, fruit de compartir uns mateixos costums o uns valors determinats. S'anomena cultura popular, però també tradicional, patrimoni etnològic i, de vegades, folklore. És, en definitiva, allò

que hom coneix com a patrimoni intangible, una suma de béns, el valor dels quals depèn del simbolisme. Un patrimoni que, d'altra banda, apareix constantment a l'entorn, tant al context més immaterial, com són determinades festes populars o formes d'expressió, com al paisatge. El missatge de la UNESCO és clar: foraviles i ciutats són un llibre obert que cal consultar molt sovint.

Una de les característiques de la cultura popular és, justament -com recull la llei balear- la capacitat d'adaptar-se a les situacions socials de cada època, fins i tot de tradicions pròpies de societats rurals a nous hàbits de societats desenvolupades, on la ruralia ha deixat de ser l'eix de la seva vida. Per això, si bé la pèrdua de vigència d'algunes manifestacions és considerada un fet normal, el coneixement ajuda a explicar i a fomentar la simbiosi entre creences i formes de manifestació actuals amb aquelles que han vigit temps enrere. Tot plegat reforça el sentiment d'identitat i dona sentit a la convivència. Però, com diu Andreu Ramis Puig-gros, historiadore, expert en el pensament etnològic de les Balears i director de l'Obra Social i Cultural de "SA NOSTRA", "per recuperar la identitat cal recuperar el nostre patrimoni intangible, l'explicació del perquè les coses ara són com són".

Un repte de transcendència per al futur és recuperar els lligams entre la història i el present, ja que contribueix a fer possible la cohesió social, fruit de compartir uns mateixos costums o uns valors determinats

RECUPERAR LA MEMÒRIA

Andreu Ramis ha analitzat la nostra història a *El folklore i l'etnografia a les Balears* i ha vist que els dos darrers segles desembocaren, amb la Guerra Civil espanyola, en un dels períodes més foscos que hom pot recordar. El franquisme menyspreà totes les cultures no castellanes de l'Estat espanyol i limità les expressions de cultura popular a un pur folklorisme deslligat per complet de qualsevol simbolisme identitari. Mort el dictador, la transició va fer possible iniciar la re-

"SA NOSTRA" i l'etnologia

La preservació dels valors etnològics de la societat balear, a través de l'Obra Social i Cultural i la Fundació, és una de les prioritats de "SA NOSTRA". Així, en el darrer any ha donat suport a iniciatives com l'exposició "Com volem que siguin els Amunts?", al llibre *Es Amunts, vida, cultura i paisatge*, editat pel GEN-GOB d'Eivissa, i al seminari "Cultures patrimonialitzades. Recerca i interpretació en la gestió del patrimoni etnològic" celebrat al Centre de Cultura de Palma.

"SA NOSTRA" organitzà, igualment, les primeres Jornades de Patrimoni de les Illes celebrades el 1999 a Can Tàpera i els cursos de cultura popular que des del 1998 es fan cada any a la sala de cultura de "SA NOSTRA" a Eivissa. També s'ha de fer esment a l'edició del llibre *El camp de Menorca, el patrimoni etnològic construït*, al *Cançoner popular de Mallorca* i al *Die Balearen de l'Arxiduc*, així com al suport que dóna a les enciclopèdies de Menorca i d'Eivissa i Formentera.

cuperació del temps perdut. Encara hi ha molt de camí a fer. En qualsevol cas, però, la Constitució del 1978 marcà un punt d'inflexió en la recuperació de la cultura pròpia que, posteriorment, corroboraren els diferents estatus d'autonomia. A poc a poc, estudiosos de la cultura popular, des de la universitat, les institucions o independentment, han emprès la tasca de retrobament amb la història.

El desenvolupament de les autonomies implicà un canvi substancial. En concret, segons l'Estatut del 1983, les Illes Balears passaven a tenir competència sobre els arxius, les biblioteques, els museus

crea la Càtedra Alcover-Moll-Villangómez i s'establí l'inventari d'equipaments culturals de la Direcció General de Cultura, a través d'un conveni en el qual participà "SA NOSTRA". Finalment, el 2003 s'aprovà la llei de museus. Avui hi ha un ampli inventari d'equipaments i, igualment, una obra bibliogràfica prou valuosa, a la qual recentment s'han incorporat pàgines web que faciliten la consulta i que posen la cultura popular a l'abast de tothom.

No obstant això, aquest esforç per recuperar la memòria no és recent. Tot i que el franquisme intentà arraconar-la, ja hi ha precedents anteriors a la Guerra Civil i, posteriorment, a partir de la dècada dels seixanta

s'inicià una nova fase, tal volta com un revulsiu al boom econòmic i a l'explosió demogràfica que suposà el començament del turisme de masses. Autors com Miquel Forteza (*Els descendents dels jueus conversos*), Josep Melià (*Els mallorquins*) o Rafel Ginard (*El cançoner*) marcaren el camí, juntament als treballs infatigables de Francesc de Borja Moll amb el Diccionari o a la publicació de revistes com *Lluc*. Però va ser més endavant quan, ja mort Franco, els estudis etnològics aconseguiren trencar,

Per recuperar la identitat cal recuperar el nostre patrimoni intangible, l'explicació del perquè les coses ara són com són

i els conservatoris, i en general sobre la cultura i el patrimoni. També sobre el foment de la cultura autòctona i el llegat històric propi de la comunitat. Han estat, doncs, vint anys en què la recuperació de la memòria ha estat possible. En aquest temps s'han donat passes importants, com es veurà a continuació, però lamentablement, com assenyala Andreu Ramis, "hem de reconèixer que des del nostre punt de vista ens trobam lluny d'assolir la normalitat que atorga el mateix marc estatutari i que, tot i els esforços, no hem arribat al punt que una societat en circumstàncies normals, aspira a tenir". Segons l'historiador, "no hem tengut oportunitat de trencar amb l'estructura provinciana mantenguda per inèrcia i per manca de decidides voluntats polítiques".

RETARD LEGISLATIU

De fet, el desenvolupament legislatiu pateix un gran retard. Els consells insulars no reberen una dotació de recursos suficients fins el 1999, un any després de l'aprovació de la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears. Fins el 2000 no s'aprovà un reglament d'intervencions arqueològiques i paleontològiques i fins el 2002 el Parlament no donà sortida a la Llei de cultura popular i tradicional. La passada legislatura es registrà un fort moviment en aquestes matèries. El 2002 es constituí el Consell Assessor de Cultura Popular, es

Museus etnològics de les Balears

Les mostres de cultura popular i tradicional de les Illes Balears es troben disperses en molts centres institucionals i privats. Aquesta és una relació dels principals, alguns dels quals són en projecte o en fase d'ampliació.

- Museu del Vidre. Can Gordiola
- Torre de Canyamel (Capdepera)
- Museu de la Vida Rural (Eivissa)
- Museu de la Mar (Maó)
- Fundació Cosme Bauçà (Felanitx)
- Casal de Cultura de Sóller
- Molí d'en Gaspar (Llucmajor)
- Museu de la Porciúncula (Palma)
- Museu de Lluc
- Museu Regional d'Artà
- Museu d'Art Contemporani de Mallorca (sa Pobla)
- Museu Municipal de Pollença
- Museu de Manacor
- Museu de Mallorca, secció etnològica (Muro)
- Monestir de la Puríssima Concepció de Monges Caputxines (Palma)
- Monestir de la Real (Palma)
- Museu de Cabrera
- Museu Etnològic d'Eivissa i Formentera
- Museu Municipal de Ciutadella
- Museu de la Jugueta (sa Pobla)
- Museu del Molí de Dalt (Sant Lluís)
- Museu del Fang (Marratxí)
- Els Calderers (Sant Joan)
- Binissués (Mercadal)
- Farinera de s'Arangí (Mercadal)
- Líthica (Ciutadella)

Entre els projectes destaca la creació d'un ecomuseu a Binissalem, un museogràfic a Formentera, el parc arqueològic del puig de sa Morisca a Calvià, fons etnològic Llambies (Alaior), Museu de la Mar (Palma, Sóller, Alcúdia), Museu de Sant Antoni (sa Pobla), Museu de l'Energia (Alaró).

definitivament, amb el folklorisme espuri de totes les dècades anteriors. Més endavant arribaren els treballs de les enciclopèdies de Menorca, d'Eivissa i Formentera i de

Mallorca, i tants d'altres estudis que dins i fora de la Universitat han consolidat l'avang.

RECERCA DEL PASSAT

Una prova evident del que deim és que gairebé tres de cada quatre equipaments museístics de les Balears s'han creat en les darreres dècades

Però aquest impuls de les infraestructures culturals, que s'acompanya d'una atapeïda xarxa de biblioteques i molts de centres culturals municipals, s'ha dirigit, sobretot, cap a manifestacions artístiques concretes i a la rehabilitació d'alguns espais arquitectònics emblemàtics i no tant a la conservació de l'anomenat patrimoni intangible. Fan falta iniciatives que donin coherència a tots els treballs realitzats. Tot i això, cal destacar l'esforç realitzat per nombrosos investigadors que al llarg dels darrers trenta anys han contribuït a desenvolupar el coneixement sobre la cultura pròpia de les Illes. Destaquen, a més d'Andreu Ramis, Isidor Marí, Joan Miralles, Antoni Quintana, Rosa Calafat, Antoni I. Alcover, Antoni Artigues, Gabriel Janer Manila, Jordi Vallespir, Vicent Jasso, Miquel Julià, Miquel Sbert entre molts d'altres. També hi ha hagut iniciatives molt concretes, algunes de les quals estan relacionades amb l'estudi de les festes i costums tradicionals, com les relatives a les festes de Sant Joan de Ciutadella (Eduard Delgado, Ignasi Mas-caró, Josep Portella), les de Sant Antoni de Mallorca (Antoni Artigues, Antoni Gili), les de Carnaval (Caterina Valriu).

Al llarg d'aquests anys, s'han publicat nombrosos estudis relatius a les tradicions, a les cançons o als treballs tradicionals. Una relació completa -que hom pot consultar a

l'obra *El folklore i l'etnografia a les Balears*- ens duria a esmentar els treballs relacionats amb la literatura popular, en forma de rondallística, cançoners o llegendes. També

assajos sobre activitats constructives, a través dels oficis artesans i industrials i, sobretot, una abundant radiografia del món rural. Treballs que van des de l'arquitectura de l'aigua a les construccions de pedra seca fins a la gastronomia. També s'han realitzat diverses jornades de cultura popular, moltes de les quals han estat d'abast local. Moltes de les peces per recuperar la memòria i entendre el passat ja són una realitat. Ara manca construir, entre totes, el gran edifici del futur.

